

Літаратура

1. Брамү скарбаў сваіх адчыняю // Максім Гарэцкі [Электронны рэсурс]. – 2007. – Рэжым доступу: http://bigreferat.ru/author/491/3/Максім_Гарэцкі.html. – Дата доступу: 02.04.2017.
2. *Іофе, Э. П.* Максім Гарэцкі – беларусазнаўца / Э. П. Иофе // Роднае слова. – 2013. – №2. – С. 30.
3. *Локун, В. І.* Васіль Быкаў у кантэксте сусветнай літаратуры / В. І. Локун. – Мінск: Тэхнапрынт, 2005. – 228 с.
4. Максім Іванавіч Гарэцкі // Вікіпедыя [Электронны рэсурс]. – 2007. – Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki>. – Дата доступу: 02.04.2017.
5. Максім Іванавіч Гарэцкі // Славутыя імёны [Электронны рэсурс]. – 2010. – Рэжым доступу: <http://xreferat.com/49/1418.html>. – Дата доступу: 02.04.2017.
6. Максімава доля // Бібліятэка гістарычных артыкулаў [Электронны рэсурс]. – 2006. – Рэжым доступу: http://www.jivebelarus.net/at_this_day/birth-of-maksim-haretski.html. – Дата доступу: 02.04.2017.

*Алена Белая
(Баранавічы)*

МАСТАЦКАЯ ФУНКЦЫЯ «МАРСІЯНСКАГА» МАТЫВУ Ё РАМАНЕ М. ГАРЭЦКАГА «ВІЛЕНСКІЯ КАМУНАРЫ»

У аснову сюжэта «Віленскіх камунараў» пакладзены гістарычныя падзеі канца XIX – першых дзесяцігоддзяў XX стст., якія звязаны з дзейнасцю віленскіх рэвалюцыйных гурткоў на фоне вялікай разнастайнасці палітычных плыняў і рухаў. Дакументальнасць у асвятленні гэтых падзей з’яўляецца безумоўнай вартасцю рамана М. Гарэцкага, але далёка не адзінай. Па словах А. Адамовіча, гэта адзін з тых твораў, пра якія ніколі не будзе сказана апошняе слова, бо з часам у іх «рбяцца бачнымі рысы, якія раней нікім не заўважаліся» [2, с. 356]. У сучасных даследаваннях (М. Мушыньскі, В. Губская) даволі паспяхова пераадолюецца традыцыйны сацыяльна-ідэалагічны падыход да аналізу рамана «Віленскія камунары», бо перадусім ён з’яўляецца адметнай мастацкай з’явай.

Беларуская проза, без страт для сваёй эстэтычнай вартасці, не дала ўзораў «марсіянскага», як назваў яго Ю. Тынянаў, рамана, аднак актуальны для літаратуры 1920–1930-х гадоў марсіянскі матыву знайшоў у ёй адбітак. Герой Л. Калюгі («Зоры Вам вядомага горада») на пытанне анкеты «*Чым бы вы хацелі быць?*» адказаў: «*Астраномам*». Бо «*на небе ціха*»,

а на зямлі «вечны тлум і ні на кроплю шчырасці...» [7, с. 504]. Заўважым, што ацэнка Ю. Тынянавым твораў з «іншапланетнай» фабулай была ў цэлым безапеляцыйнай: «Не варта пісаць марсіянскіх раманаў» [9].

Носьбітам «іншапланетнага» матыву ў рамане М. Гарэцкага з'яўляецца адзіны яго фрагмент. Мацей Мышка стаіць на варце рабочага клуба на Вароняй вуліцы ў чаканні штурму. Аўтар дэталёва перадае яго думкі і ўражанні. «*Я пазіраў у акно на цёмныя аграмадзіны дамоў, на вярхушкі веж касцёла Святога Якуба, на сіняе зорнае неба і думаю... што вось, можа, і там, на гэтай далёкай зорачцы, назвы якой я не ведаю, таксама стаіць нейкая жывая істота, кшталтам мяне, і пазірае сюды, на зорачку Зямлю. А можа быць, там, у іх, – думаю я, – ёсць ужо такія дасканалыя прылады, што бачаць яны на нашай зорачцы Зямлі не толькі вялікія сінія акіяны, чорныя плямы мацерыкоў, але і трубы фабрык, і пасяджэнні Саветаў... Хто ведае? І можа быць – даўно ўжо прайшлі яны нашы шлях. І даўно ўжо няма ў іх ні бедных, ні базатых, ні эксплуатаваных, ні эксплуатавараў, ні нацый, ні рэлігій, ні войнаў і турмаў, ні голаду і ўсіх нашых пакут... <...> І можа быць, – думалася мне, – усімі сіламі хочуць яны нам дапамагчы, пасылаюць нам адтуль свае веды і свой дослед. Але мы не ўмеем прыняць ад іх тых вясцей. І сваімі сіламі робім тое, што вядзе чалавецтва да ішчасця...*» [3, с. 187–188].

Гэты фрагмент у свой час затрымаў увагу А. Адамовіча («Браму скарбаў сваіх адчыняю...»), хоць і ў сувязі з іншай праблемай. Даследчык адзначае, што Леаніда Гарэцкага цікавілі ракеты. У лісце з фронту ён пісаў: «*Нарадзілася ў мяне ідэя новай зброі*». А. Адамовіч запытвае: «Ды ці не бацькоўскае і гэта?» [1, с. 6], а далей змяшчае дадзены ўрывац. Мы ж ацэньваем такі свайго роду пабочны вузельчык у тканіне рамана факт як праяву «схаванай ісціны» [5]. Па вялікім рахунку, ён указвае на сумненні героя ў правільнасці свайго грамадска-палітычнага выбару як шляху да ішчасця. Таму аўтар хуценька пачынае лекаваць гэты ідэалагічны «вывіх»: «*Эге, Мацей Мышка! Гэта ж ты займаешся індывідуалізмам і на свой манер шукаеш там дапамогі ад Бога... Дарэмныя і шкодныя мрой! Не залятай на неба, трымайся за зямлю. Дапамога наша – у нас саміх*» [3, с. 188].

Адкуль з'явіўся ў рамане М. Гарэцкага «іншапланетны» матыв? Мы схільны лічыць яго мастацкім прэцэдэнтам фантастычнае апавяданне Ф. Дастаеўскага «Сон смешнага чалавека». Тым больш што Г. М. Гарэцкая, пералічваючы ўлюбёныя бацькавыя кнігі, згадала словы маці, «...што былі і Дастаеўскі, Караленка, Чэхаў...» [1, с. 139]. Героя Дастаеўскага лічаць вар'ятам, але ён не мае крыўды на людзей, якія смяюцца з яго. Ён і сам бы смяяўся з імі, каб яму не было так сумна, гледзячы на іх: бо яны не ведаюць ісціны, а ён яе спазнаў. Вар'ят, блазэнны –

адна з распаўсюджаных персанажных характарыстык носьбітаў іскіны ў творах М. Гарэцкага. А. Адамовіч акцэнтую ў творы Ф. Дастаеўскага маральную праблематыку, звязаную з учыненнем і перажываннем подласці. Адно з балючых пытанняў зводзіцца да наступнага: калі б чалавек жыў раней на Месяцы ці на Марсе і зрабіў бы там які-небудзь ганебны ўчынак, то, беззваротна апынуўшыся на зямлі, ці стаў бы пакутаваць ад подласці? Усё роўна было б яму ці сорамна? А. Адамовіч дае адказ: Дастаеўскі ўсёй сваёй творчасцю сцвярджае, што чалавеку будзе пакутліва і сорамна, нават за «трыдзевяць планет» [2, с. 202]. Бо галоўнае – уласная павага да сябе. Можна ўсумніцца ў літасці Бога, павазе гісторыі. «Адзінае, што не патрабуе доказаў, – тваё ўласнае існаванне. Дык шукай у самім сабе апірышча для паводзін і плату за сумленную пазіцыю. Плата гэтая – павага да сябе, ды яшчэ (паводле Камю) пагарда да тых (людзей, багоў), якія настолькі пазбавілі сэнсу твае намаганні» [2, с. 202]. І гэтая плата за ўсё, нават за пагібель. Сустрэкаючы кожны новы дзень сваіх выпрабаванняў, герой Гарэцкага Лявоніус Задумекус спадзяецца, што вышыня духу яго не ападзе. *«Вернешся туды, адкуль выйшаў. Складзеш пумы свае ў дальні кут. Пойдзеш на свеце з вольнымі рукамі»* [4, с. 671].

Не адмаўляючы значнасці маральна-этычнай праблематыкі, мы адзначаем несумненную плённасць для М. Гарэцкага і той мастацкай мадэлі грамадскага ўладкавання, якой захапіўся і якую потым разбурыў «смешны» герой рускай класікі. Яднае абодва творы і матыў самагубства. Паласа няўдач і цяжкага настрою, паводле выразу самога М. Гарэцкага, выклікае думку пра смерць. *«Жыццё пражыта. Ці варта ратавацца?»* [4, с. 720]; *«Няўжо блізка смерць? Разгадка тайны...»* [4, с. 721]; *«Няўжо дойдзеш ты да самагубства»* [4, с. 720]. Герой Дастаеўскага прыняў рашэнне пра самазабойства, угледзеўшы сярод хмар зорчку. Аднак яго ўратаваў выпадак: лічачы, што свет для яго ўжо амаль не існуе і яму ўсё роўна, ён не пайшоў за дзяўчынкай, якая клікала на дапамогу. Вярнуўшыся ў свой пакой, зразумеў: *«Я нібы ўжо не мог памерці цяпер, часосьці папярэдне не вырашыўшы»* [6]. Адклаўшы фатальны стрэл у рэальнасці, «смешны чалавек» у сне стрэліў сабе ў сэрца і быў дастаўлены нейкай невядомай істотай на планету, што была і падобнай на Зямлю, і ў нечым непазнавальнай. Гэта была святочная зямля дасягнутаў урачыстасці, якая не ведала граху. Яе жыхары былі пазбаўлены ўтрапёнасці, затое мелі адметныя веды пра жыццё, больш глыбокія і высокія, чым навуковыя, і не імкнуліся вучыць жыць іншых (праўда, сутнасць іх ведаў для прышэльцаў была неспасцігальнай). «Смешны чалавек» спачатку абагаўляе гэтых дзівосных людзей: *«Адчуванне паўнаты жыцця займала мне дыханне, і я моўчкі маліўся на іх»* [6]. Аднак у фінале тво-



ра герой Дастаеўскага шчыра спавядаецца ў тым, што ненавіта ён, як атам чумы, заразiў сабою шчаслівую дагэтуль зямлю. «Яны навучыліся лгаць і палюбілі ману і пазналі прыгажосць маны» [6]. Затым паслядоўна нарадзіліся юрлінасць, рэўнасць, жорсткасць; вельмі хутка пырснула першая кроў: «яны здзівіліся і пачалі разыходзіцца, раз'ядноўвацца. З'явіліся саюзы, але ўжо адзін супраць другога. ...Яны пазналі жалобу і палюбілі жалобу, яны прагнулі пакут і казалі, што ісціна дасягаецца толькі пакутамі. <...> Калі яны зрабіліся злымі, то пачала казаць пра братэрства і гуманнасць... Калі яны сталі злчыннымі, то вынайшлі справядлівасць і стварылі сабе цэлыя кодэксы, каб захаваць яе, а для забеспячэння кодэксаў паставілі гільяціну. Яны толькі крышку памяталі пра тое, што страцілі, нават не хацелі верыць таму, што калісьці былі нявінныя і шчаслівыя. Яны смяяліся нават над магчымасцю гэтага ранейшага іх ішчасця і называлі яго марай» [6]. А захацеўшы зноў стаць нявіннымі і шчаслівымі, набудавалі храмаў і пачалі маліцца сваёй ідэі, адначасова і веруючы ў яе неажыццяўляльнасць, і пакланяючыся ёй. Яны казалі: мы зноў адшукаем ісціну, але прымем яе ўжо свядома. Бо «веды вышэйшыя за пачуцці... усведамленне жыцця – вышэйшае за жыццё, веданне законаў ішчасця – вышэйшае за ішчасце» [6]. Пасля гэтых слоў кожны ўзлюбiў сябе больш за ўсіх, стараючыся з усёй сілы прынізіць iншага, і ў гэтым бачыў мэту свайго жыцця. З'явілася рабства, у тым ліку добраахвотнае: слабыя ахвотна падпарадкаваліся мацнейшым, каб тыя дапамагалі ім душыць яшчэ слабейшых за іх. З'явіліся і праведнікі, якія са слязьмі казалі гэтым людзям пра іх гордасць, страту меры, гармоніі, сумлення. Але з іх смяяліся ці пабiвалі камянямі. «Прамудрыя» стараліся хутчэй вынішчыць усіх «непрамудрых», каб тыя не замiнiлі трыумфу ідэі. Страчвалася пачуццё самазахавання, з'явіліся ўтрапёныя, якія прама паграбавалі: усё альбо нічога. «Для набыцця ўсяго ўжывалася лiхадзейства, а калі яно не ўдавалася – звярталіся да самагубства» [6]. «Смешны чалавек», жахаючыся, праклінаў сябе, упрошваў, каб яго распялі на крыжы, вучыў, як зрабiць крыж. Урэшце яго аб'явілі небяспечным, вар'ятам. І ў гэты момант найвышэйшага адчаю герой прымае рашэнне жыць і прапаведаваць Ісціну, бо немагчыма паверыць, «каб зло было нармальным станам людзей». «Няхай гэта ніколі не збудзецца і не бываць раю (бо што-што, а гэта я ўжо разумею!) – ну, а я ўсё ж буду прапаведаваць...» [6]. Для самога М. Гарэцкага своеасаблiвым страчным раем, з надзеяй на яго вяртанне, на пэўны час стаў свет «Кама-роўскай хронікі».

У 1928 годзе Б. Пастарнак пісаў К. Федзіну аб працы над кнiгай пра 1905 год: «Мне хацелася звязаць зняслаўленае і асмяянае (і прыроджана дарагое мне) з тым, што мне чужое, каб, пакланяючыся сваім

дагматам, сучаснік быў вымушаны, незаўважна для сябе, прыняць і мае ідэалы» [8, с. 439]. З падобным намерам, пэўна, і звязана засцярожліваць М. Гарэцкага пры падрыхтоўцы рамана «Віленскія камунары» да друку: каб наблізіцца да ісціны і разам з тым «не зрабіць якой памылкі ў асвятленні» [1, с. 148], як ён напісаў у лісце да блізкіх 10 снежня 1931 года. У адным з заключных эпізодаў рамана гэтая думка па-свойму канкрэтызавана: «...Хіба ж у лістах напішаеш тое, што думаеш? Каб нейкі пан прачытаў ды згроб за шкірку... дудкі! Мы ўжо трохі вучаны...» [3, с. 234]. Выкарыстанне прэцэдэнтнага «іншапланетнага» матыву ў сувязі з матывам самагубства ўзмацняе асацыятыўны і метафрыка-сімвалічны патэнцыял рамана. Камунары ў М. Гарэцкага пра сваё рашэнне нікому не казалі. «Сабраліся кучачкаю і пастанавілі. Якія матывы былі ў іх, мне таксама невядома» [3, с. 214], – разважае Мацей. Але пра гэта сказана і Дастаеўскім: усё або нічога... Фінальныя фразы яго апавядання даюць надзею на перамогу гуманістычнага пачатку: «А тую маленькую дзяўчынку я ўсё ж адишукаў... І пайду! І пайду!» [6]. У «Віленскіх камунарах» падобным пафасам прасякнута рашэнне Мацея Мышкі не ехаць у СССР, куды ў 1923 годзе эміграваў з Вільні яго бацька. І ліставацца з бацькам часу бракуе: «Віленскіх камунараў» пісаў пяць гадоў. «І вось мушу скончыць, – зліваюцца галасы героя і аўтара, – хоць так ужо, як ёсць...» [3, с. 234].

Твор таленавітага аўтара, які грунтуецца на ўстойлівых гуманістычных каштоўнасцях, кожнае новае пакаленне прачытвае па-свойму. У першую чаргу гэта мае адносіны да класікі. Нетрадыцыйны погляд на раман М. Гарэцкага «Віленскія камунары» дазваляе ацаніць грамадзянскую смеласць пісьменніка ў стварэнні мастацкага аблічча сучаснай яму эпохі. Праведзенае намі даследаванне дало магчымасць убачыць у элементах мастацкай формы рамана своеасаблівае «пераапраанне» класічнага твора («Сон смешнага чалавека»), які па-новаму загучаў у часы грандыёзных сацыяльных эксперыментаў 1-й трэці XX ст. «Марсіянскі», іншапланетны матыв ў рамане М. Гарэцкага не толькі ўказвае на актуальную тэндэнцыю эстэтыкі 1920-1930-х гадоў. Яго мефрыка-сімвалічны змест – стымул для асэнсавання такой істотнай функцыі літаратурнага твора, як сацыяльнае прагназаванне. Матывы эксперыменту і самагубства, у іх сувязі з іншапланетным матывам, засцерагаюць ад небяспекі заняўдання агульначалавечых каштоўнасцей і самакаштоўнасці чалавечай асобы.

Літаратура

1. Адамовіч, А. «Браму скарбаў сваіх адчыняю...» / А. Адамовіч. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1980. – 224 с.

2. *Адамович, А.* Собрание сочинений: в 4 т. / А. Адамович. – Минск: Маст. літ., 1982. – Т. 2 : Асия. Последний отпуск. Повести. Кузьма Чорный. Уроки творчества. Эссе. Публицистика и критика 50–70-х годов. – 606 с.

3. *Гарэцкі, М.* Віленскія камунары / М. Гарэцкі // Віленскія камунары: Раман-хроніка; Камароўская хроніка: Аповесць / прадм. М. Мушынскага. – Минск: Маст. літ., 1997. – С. 20–236.

4. *Гарэцкі, М.* Творы / М. Гарэцкі; уклад. і камент. Т. С. Голуб; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў. – Минск: Маст. літ., 2016. – 932 с. (Залатая калекцыя беларускай літаратуры; т. 12).

5. *Гинзбург, К.* Мифы. Эмблемы. Приметы: Морфология и история / К. Гинзбург [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/ginz/index.php. – Дата доступа: 05.11.2016.

6. *Достоевский, Ф.* Сон смешного человека / Ф. Достоевский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/bd/?b=7384> – Дата доступа: 05.12.2016.

7. *Калюга, Л.* Творы: раман, аповесці, апавяданні, лісты / уклад., прадм. Я. Лецкі; камент. Н. В. Гаўрош, Т. М. Трыпуцінай / Л. Калюга. – Минск: Маст. літ., 1992. – 607 с.

8. *Сергеева-Клятис, А.* «Свой среди чужих, чужой среди своих»: революционные поэмы Пастернака в литературной критике / А. Сергеева-Клятис. – Вопросы литературы. – 2012. – №5. – с. 439.

9. *Тынянов, Ю.* Литературный факт / Ю. Тынянов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/literature1/tynyanov-77e.htm>. – Дата доступа: 04.02.2017.

Таццяна Васільева
(Мінск)

ПОШУКІ АДПАВЕДНІКАЎ РУСКАМОЎНАЙ ЛЕКСІКІ Ў «МАСКОЎСКА-БЕЛАРУСКІМ СЛОЎНІКУ» БРАТОЎ МАКСІМА І ГАЎРЫЛЫ ГАРЭЦКІХ

Браты Максім і Гаўрыла Гарэцкія ўнеслі вельмі значны ўклад у развіццё лексікаграфіі пачатку ХХ ст. У прадмове да першага выдання «Руска-беларускага слоўніка», які быў надрукаваны ў Смаленску ў 1918 г., яны напісалі так: «Знібеець сэрца за розныя падзеі і да працы гукае, бо ўсякая наша бава і маруда надаюць сораму ад іншых народаў і нясуць кару – скананьне мовы бацькаўскае, ці, казаў той, душы беларускае; хаця ж уціскі незлічоныя мы вытрывалі, і ўжо здавалася, што й сонца ў ваконца бліснула. «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі!» – загадаў наш пясняр, нябожчык мацей Бурачок» [1, с. 239]. Гэта быў адзін з першых перакладных слоўнікаў на Беларусі.